

TERİMLERİN GENEL DİLE YANSIMASINA DAİR BAZI GÖZLEMLER

Doç. Dr. Hatice ŞAHİN
Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet

Dillerin söz varlığı değişik katmanlardan oluşur. Bu nedenle söz varlığı deyince sadece dile ait kelimeler bütünü düşünmeyip bu katmanları da göz önünde bulundurmak gereklidir. Söz varlığı içinde deyimler, terimler ve atasözleri, hem birbirleriyle hem de genel dil katmanıyla sıkı ilişki içindedir. Terimler oluşturulurken genel dilin kelimelelerinden yararlanılabilir ve o kelimeye özel anlamlar yüklenebilir. Aynı şekilde sıklık oranı daha düşük olsa da terim olarak kullanılan bazı yerli ve yabancı kelimeler de genel dile - terim anlamlarına yakın ya da uzak anlamları çağrıştıracak biçimde- geçerek kullanım alanı bulabilirler.

Anahtar kelimeler: Genel dil, terim, söz varlığı, deyimler

SOME OBSERVATIONS ON THE REFLECTION OF TERMS ONTO COMMON LANGUAGE

Abstract

The vocabulary of languages is made up of several layers. Because of this reason it is important when one speak about vocabulary to consider such layers in addition to thinking just of the totality of words of a language. Idioms, terms and proverbs in a vocabulary are related both with each other and with the layers in general. One can utilize the words of the language when he is producing some terms and therefore can predicate some private senses that word. Likewise some native and foreign words which are used as term can also be used -as if associating the close or far senses of the term- notwithstanding so much often within frame of the common language.

Key words: Common language, terms, vocabulary, idioms.

Giriş

Dillerin söz varlığı denince akla bir dildeki kelimelerin tamamı gelir. Sözcük hazinesi, kelime hazinesi, söz dağarcığı, vokabüler gibi değişik terimlerle de karşımıza çıkan söz varlığı geniş kapsamlı düşünülünce deyimler, terimler, atasözleri gibi alanları da kapsar.

Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Söylemler

“Kelime hazinesi (Alm. Wortshatz; Fr. Vocabulaire; İng. Vocabulary) Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı.” (Korkmaz, 1992: 100).

“Sözcük hazinesi (Fr. Vocabulaire; İng. Vocabulary; Alm. Wortshatz) (Derl. söz hazinesi) Bir dildeki sözcüklerin bütünü.” (Hatiboğlu, 1982: 111).

“Söz varlığı (İng. Vocabulary; Alm. Wortshatz, Wortbestand; Fr. Vocabulaire) Bir dilde bulunan yerli ve yabancı bütün sözcüklerin oluşturduğu bütünlük.” (Hengirmen, 1999: 342).

Söz varlığını basit bir terim şeklinde, kelimeler bütünü şeklinde anlamak ve yorumlamak da doğru değildir. Söz varlığı dili kullanan toplumun kültürünü, düşünce yapısını, dünya görüşünü yansıtan en önemli araçtır.

“Söz varlığı, sadece bir dilde bir takım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar- ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler- olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir.” (Aksan, 1996: 7)

Yukarıda da belirtildiği gibi bir dilin söz varlığı içinde deyimler, terimler, atasözleri, ilişki sözleri, kalıp sözleri bulunur. Tüm bunların zenginliği ve çeşitliliği bir dilin gelişmişliğinin ifadesi olarak kabul edilir. Aşağıdaki gibi özünde aynı ama değişik tanımlarla ortaya konmaya çalışılan bu türler, genel dildeki kelimeleri alarak kendi özel anlamlarını yükler ve böylece kendilerini ortaya koyarlar.

Temel söz varlığı, insan organ adları, esas hareketleri ifade eden fiiller, öncelikli ihtiyaç maddelerini karşılayan kelimeler, sayı isimleri, akrabalık isimleri gibi sözleri kapsamaktadır. İnsan için birinci derecede önemli olan ve zaman içinde de çok az değişikliğe uğrayan bu kelimeler, çekirdek kelimeler olarak da adlandırılır. Deyimlerin ve terimlerin oluşturulmasında temel söz varlığına ait kelimelerin çok sık kullanıldığı bilinmektedir.

“Bir dilin söz varlığı içinde özellikle o dile özgü anlatım yollarının en tipik taşıyıcıları olarak düşünülen deyimler, dilde çekici anlatım özelliği taşıyan, kelimelerin çoğu kez gerçek anlamından uzaklaştığı kalıplaşmaları içerir. Deyim nitelikli söz kalıplaşmaları, bir durumu ve bir davranışı çeşitli benzetmeler ve aktarmalarla daha güçlü ve daha ilginç bir biçimde anlatmaya yararlar. Bir başka deyişle dildeki kelime kadrosunu ustaca kullanarak değişik yapılarda değişik anlatım yollarını ortaya çıkararak dilin yapı ve anlam zenginliğine katkıda bulunurlar.” (Şahin, 2004: 2).

Bilim dallarının anlamları dar ve sınırlı özel kelimeleri olarak nitelendirilen terimler, Türkçe’de değişik devirlerde farklı biçimlerde ele alınmış, Cumhuriyet döneminde terimlerle ilgili çalışmalar daha önemli bir yer tutmuştur. Terimlerin oluşturulması ya da dilimize geçen yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi için deği-

şik kaynaklar kullanılabilir. Yeni kelime türetme, Anadolu ağızlarından kelime alma ve genel dilde kullanılan kelimelerden yararlanma gibi yöntemlerle bilim dallarındaki terimler karşılanmaya çalışılır. Terimler, halkın söz varlığında yer almayan, sadece belli bir bilim dalıyla ilgilenenlerin bildiği ve anladığı kelimeler olmasına rağmen halk dilinden ve günlük dilden bazı kelimeler aldığı için terimlerle genel dile ait kelimeleri birbirinden ayırmak kimi zaman güç olabilir.

“Terimleri genel dilin kelimelerinden kesin sınırlarla ayırmak zordur. Yukarıda belirtilen özelliklerin yanı sıra birçok terim yazı dilinde de geçerli bir söz olabilir. Bununla birlikte terim, tanımı, kullanımı, aldığı yapım ekiyle farklı bir özellik taşır ve bir ölçüde dilin öteki kelimelerinden ayırt edilebilir.” (Zülfikar, 1991: 23).

“Eski kuşakların denemelerinden kalma yol gösterici, akıl verici yargı ve öğüt,” (Hatiboğlu, 1982: 17) veya “Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözler” (Aksoy, 1981: 36) biçiminde tanımlanan atasözleri de bir dilin söz varlığı içinde çok önemli yer tutarlar. Atasözlerinin de taşıdıkları bazı ortak özellikleri nedeniyle deyimlerle, veciz sözlerle karıştırıldıkları bilinmektedir. Bir dilin söz varlığının gelişmesi bir yandan genel dildeki kavramlara, nesnelere bulunan karşılıkların artmasına bağlıyken diğer yandan da söz konusu alanlardaki kelimelerin artmasıyla da yakından ilgilidir.

Diller söz varlığını geliştirme, yeni kavramlara ve yabancı kelimelere yerli karşılıklar bulma konusunda çeşitli yollar geliştirir. Türkçe’de en eski devirlerden bu yana gözlemediğimiz bu geliştirme ve karşılama yolları, dil devriminden sonra daha bilimsel bir temele oturtulmuş, genel olarak dilin kendi imkanlarından yararlanma yolları daha rahat sınıflandırılabilir hale gelmiştir. Buna göre Türkçe’de söz varlığını geliştirmenin yolları, türetme, derleme, tarama ve birleştirmedir.

Türetme, dilin kendi yapısına bağlı olarak yerli kök ve gövdelere getirilen son eklerle yeni kelimeler yaratma yoludur. Özellikle dil devriminden sonra bu yolla Türkçe’ye çok sayıda kelime kazandırılmıştır.

Derleme, Anadolu ağızlarında yaşayan çeşitli kelimelerin uygun kavramları karşılayabilmesi amacıyla genel dile taşınması, genel dilde kullanılma imkanını sağlama yoludur.

Tarama, Türk dilinin eski yazılı metinlerinde geçen Türkçe kelimelerin belirlenip o günkü şartlara göre gerekli kavrama karşılık olarak kullanılması imkanını yaratan bir uygulamadır.

Birleştirme ise, tek bir kelimeyle karşılanamayan kavramların birden fazla kelimeyle anlatılması, karşılanması anlamına gelir ki bu yol da söz varlığını geliştirmede çok sık başvurulan yollardan biridir.

Deyimler, terimler vs. kelime kadrosu ise gelişimini büyük ölçüde genel söz varlığına bağlı olarak devam ettirirler. Bunların gelişmesi, genel söz varlığına

bağlıdır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi deyimler de terimler de kaynaklarını genel söz varlığından alırlar.

“Sözcükbilimde alan dili (Alm. Fachsprache) adını taşıyan bilim, teknik, sanat ve zanaat alanlarının terimlerinden oluşan söz varlığıyla onun genel dilde ilişkileri üzerinde birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Alan söz varlığı, bir bölüm öğelerini genel söz varlığından almakta, bir bölümünü ise onun dışına taşarak kendi kavramlarıyla, yeni öğeler olarak oluşturmaktadır.” (Aksan, 1996: 36-37).

Genel söz varlığının terimler için ana kaynak olduğu bilinmektedir. Genel dile ait bir kelime zaman içinde herhangi bir bilim dalına özgü bir kelime olup terim niteliğini rahatlıkla kazanabilir. Böylece bir kelimenin söz konusu dilde hem genel anlamı hem de terim anlamı ortaya çıkar.

Ancak yukarıda da belirtildiği gibi terimlerin bir kısmı genel söz varlığının dışına taşarak kendi kavramlarıyla yeni öğeler oluşturabilir.

Bunun yanında doğrudan alan kelimesi olarak dildeki yerini alan bir kelime yine zaman içinde yaygın bir kullanım alanına kavuşarak genel dile ait bir kelime olma niteliğini de kazanabilir.

Terimlerin dile getirdikleri kavramlar, nesnelere yaygın bir kullanım alanına kavuşur, genelleşirse terimler de yavaş yavaş terim olma niteliklerini yitirir. Örneğin, radyo, telefon bugün için günlük yaşamın birer kavramı olarak terim sayılmaz. Ancak elektronik alanının kapsayan bir sözlükte yine terim olarak yer alır (Aksan, 1996: 36).

Alan kelimeleri ile genel dile ait kelimeler arasındaki ilişki sonucunda terimlerin genel dile yansması olarak adlandırılacak bir durum ortaya çıkmıştır. Bu yansıma dilin işleyişine bağlı olarak doğal biçimde gelişen ve eski dönemlerde de karşılaşılan bir durumdur. Türkiye Türkçesine terimlerin genel dile yansması açısından bakıldığında genel olarak şu kullanımlarla karşılaşılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak ortaya konabilecek ilk durum, dili kullanan bireylerin ilgilendikleri, yakından tanıdıkları bilim dallarına, alanlara ait kelimelerin genel dile yansması oranının yüksek oluşudur. Terimlerin belli bir bilim dalı ya da alanla ilgili özel kelimeler olduğu ve alanla ilgili kişilerin daha rahat anlaşabilmesini sağlama niteliğine sahip oldukları düşünülürse genel dili kullanan insanların söz konusu alana yakın olmaları ve alanla ilgili terimleri yakından bilmelerinin yansıma konusunda büyük önem taşıdığı da rahatlıkla görülür.

Genel dile yansıyan terimlere bakıldığında bunların daha çok spor terimleri olduğunu ancak bunların içinde de geçmiş dönemlerde güreş, daha sonraları futbol terimleri olduğu rahatlıkla gözlemlenebilir. Son yıllarda terimlerini genel dile yansıtan alanlarda da bir çeşitlilik görülmeye başlanmış, müzik, haberleşme, tiyatro, ekonomi gibi alanlardan da *yavaş çekim yaşamak* gibi terimler genel dile yansıma-ya başlamıştır.

“Eğer Türkçedeki spor terimlerine bir göz atacak olursak Türklerin ata sporu olan güreş terimlerinden bir bölümünün deyim biçiminde genel dile yerleştiğini, buna karşılık yeni sayılabilecek olan basketbolden genel dile geçen, genelleşen terimlerin bulunmadığını görürüz. Türkçedeki *başa güreşmek, kaçak güreşmek, minderden kaçmak, kündeye gelmek*, büyük olasılıkla *hodri meydan* gibi deyimler, güreş sporunun genel dile yansıyan öğeleridir. İstanbul ağzında geçen *kaç künden kurtulmuş* ‘pek çok sıkıntılı durumu atlatmış, çok deneyim kazanmış’ deyimini de bunlara eklenebilir. Yurdumuzda daha yeni bir spor dalı olan bokstan da *havlu atmak* deyimini ve *nakavt* sözcüğü genel dilin malı olmuştur.” (Aksan, 1996: 37) Bunun gibi *sörf yapmak* ve *cirit atmak* gibi terimlerin de genel dile geçtiği ve kullanıldığı bilinmektedir.

Bilindiği gibi Türkçe’de terimlerin tamamının yerli olduğunu söyleyebilmek son derece güçtür.

Diller içinde bu kadar önemli yeri olan terimler, Türkçe’nin değişik dönemlerinde farklı biçimlerde ele alınıp değerlendirilmiştir. Başlangıçta Arapça terimler esas alınırken Cumhuriyet döneminde terimlerin Türkçeleştirilmesi gündeme alınarak önemli çalışmalar yapılmış, ancak bu çabalar süreklilik gösteremeyince Arapça terimlerin yerine batı kaynaklı terimler kullanılır olmuştur. Şüphesiz batı kaynaklı terimlerin dilimizde artmasının bir nedeni de bilim ve teknik alanındaki gelişmelerin batıda daha hızlı olmasıdır (Şahin, 2005: 437-444).

Özellikle bazı bilim dallarında kullanılan terimler, doğrudan yabancı bir dilden alınan, sadece söyleyişle Türkçe’ye uydurulan- çoğu kez söyleyişi bile uydurulmayan- kelimelerdir.

Bu durum, terimlerin genel dile yansımaları aşamasında kendini göstermekte ve genel dile bu yabancı terimler de rahatlıkla aktarılabilir. Bir başka deyişle yabancı kelimelerden oluşan terimler, genel dile bu yabancı halleriyle geçmekte, bu yolla kullanım alanını genişletmekte ve genel söz varlığındaki yabancı kelimelerin sayısını da doğal olarak artırmaktadır.

Abandone olmak, apartta kalmak, eks olmak, gard almak, gardı düşmek, kontrpiyede kalmak, nakavt, sörf yapmak, şanoya çıkmak, üvertür vb.

Terimler, genel dile yansırken çoğu kez terim anlamlarını çağrıştırdıkları kimi kez de terim anlamlarından farklı bir anlamla karşımıza çıkabilmektedir. Bu konuda *dört dörtlük* terimi akla ilk gelenlerdendir. Müzik biliminde bir ritmi karşılayan bu terim, genel dilde çok farklı olarak mükemmelliği, eksiksiz olmayı anlatarak terim anlamının dışında son derece farklı bir anlam yansıtmaktadır.

Bir bilim dalına özgü kelimeler, deyim olarak kullanılabilirler gibi argoya da mal olmakta terim niteliğini kaybeden bu kelimeler, argonun söz varlığına dahil olabilmektedir. Argo sözlüklerine bakıldığında söz konusu yansıma durumunun argo yönünde daha ağırlıklı gerçekleştiği de rahatlıkla söylenebilir. Genel argonun yanında alan argolarında da aynı durum geçerlidir.

Afişe olmak, aforoz etmek, caz yapmak, fırça atmak, pas almak, paslaşmak, pas vermek, pergel, pergelleri açmak, peşrev çekmek, rol kesmek, röntgen, şut çekmek, şutlamak, topografya, tüyo almak, yörüneye girmek, vb.

Terimlerin argoya geçişi konusunda iki görüş ileri sürülebilir. Birincisi genel dile geçen terimin kısa bir süre sonra argoya geçmesi mümkün olabilir. İkincisi ise zaten anlaşılma, farklı olma amacıyla genel dildeki kelimelere değişik ve özel anlamlar yükleyen argonun genel dil dışında kalan ve genel dilden farklı anlamlar taşıyan alan kelimelerini doğrudan kendine mal etmesi söz konusu olabilir.¹

Sonuç

Her ne şekilde olursa olsun bir dilin genel söz varlığı içinde çeşitli katmanlar halinde karşımıza çıkan alt bölümler, birbirleriyle her zaman ilişki içinde bulunurlar. Kendilerini geliştirirken sürekli birbirinden yararlandıkları için karşımıza değişik durumlar ortaya çıkarabilirler. Bize düşen, bu gelişmeleri takip etmek ve dilimizdeki kelimelerin genel dildeki, argodaki, bilimsel alanlardaki durumlarını ve anlamlarını tespit etmektir.

¹ Aktunç, (1998: s.9-10) argonun değişik tanımları verirken argonun genel dile dayandığı, kaynağını genel dilden aldığı bir iki tanımda belirgin bir biçimde verilmiştir. Devellioğlu'nun (1990: 21-22) tanımında argo, genel dilin koynunda asalak, Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi'nin tanımında ise genel dilden ayrı, ama ondan türemiş olarak nitelendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- AKSAN, Dođan, 1996, **Türkçenin Sözcük Varlığı**, Engin yay., Ankara.
- AKSOY, Ömer Asım, 1981, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I**, TDK yay., Ankara.
- AKTUNÇ, Hulki, 1998, **Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü**, Yapı Kredi yay. İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, 1990, **Türk Argosu**, Aydın Kitabevi yay., Ankara.
- HATİPOĞLU, Vecihe, 1982, **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, A.Ü. DTCF yay., Ankara.
- HENGİRMEN, Mehmet, 1999, **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Engin yay., Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, 1992, **Grammer Terimleri Sözlüğü**, TDK yay. Ankara.
- ŞAHİN, Hatice, 2004, **Türkçede Organ İsimleriyle Kuruluş Deyimler**, Uludağ Üniversitesi yay., Bursa.
- ŞAHİN, Hatice, 2005, “Bursa’da Bulunan Tıp Yazmalarındaki Terimler Üzerine”, **II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, C.II**, Bursa.
- ZÜLFİKAR, Hamza, 1991, **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, TDK yay., Ankara.